

GEÇİŞ VE AB ÜYELİK SÜRECİNDE BULGARİSTAN'DA GÖÇ, SİYASİ TEMSİL VE MİLLİYETÇİLİK

MIGRATION, POLITICAL REPRESENTATION AND NATIONALISM IN TRANSITION AND EU MEMBERSHIP PROCESS IN BULGARIA

Öz

Tarihsel olarak göç veren bir ülke olarak nitelendirilen Bulgaristan'da yakın zamana kadar yaşanan kitlesel göçlerin büyük bir bölümünü ülkede yaşayan Türkler ve diğer etnik gruplar oluşturmuştur. Farklı etnik kimliklerden oluşan toplulukları mümkün olduğunca ülke dışına göçe zorlamak ve Bulgaristan'da etnik açıdan homojen bir nüfus yapısı oluşturma yönündeki milliyetçi politikanın bir sonucu olan bu göçlerin son örneğini 1989 yılındaki Zorunlu Göç oluşturmuştur. Geçiş süreci, tüm kesimden vatandaşların gelişmiş ülkelere göç ettiği yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1989 zorunlu göçü ve öncesinde siyasi saiklerin bir sonucu iken, geçiş sürecinden sonraki göçler ağırlıklı olarak ekonomik ve toplumsal nedenlerden kaynaklanmıştır. Geçiş ve AB süreçlerinde toplumsal güçlerde ve siyasi parti sisteminde yaşanan değişim ülke içindeki azınlık ve etnik gruplar ile yurt dışına göç etmiş vatandaşların siyasi temsili bakımından gerilimli ve ikircikli bir durum meydana getirmiştir. 2009 seçimleri sonrasında aşırı sağcı ve milliyetçi partilerin iktidar ortaklığına kadar yükselmesiyle birlikte yeni bir aşamaya girilmiştir. Bir taraftan seçme ve seçilme hakkına ilişkin düzenlemelerde vatandaşların ikamet ettikleri ülke ve ikinci bir vatandaşlığa sahip olma durumuna göre farklılaştırma yapılmıştır. Diğer taraftan ise uygulamada özellikle Türkiye'de yaşayan vatandaşların kullandığı oylara karşı söylem ve yargı süreci yaşanmıştır. Bu çalışma, Bulgaristan'da siyasi temsil ve milliyetçilik etkileşimini kuramsal olarak Avrupalılaşma çerçevesinde siyasi parti sistemi ve yurt dışında yaşayan vatandaşların seçme ve seçilme hakları üzerinden ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupalılaşma, Bulgar Milliyetçiliği, Hak ve Özgürlükler Hareketi, Çift Vatandaşlık, Göç.

Abstract

Until recently, the majority of the mass emigrations consisted of Turks and other ethnic groups in Bulgaria, a country that was historically as their place of origin. The latest example of these mass movements was the Forced Migration of 1989, a nationalist policy that was designed to compel ethnic groups with varying identities to emigrate to the maximum extent possible, thereby creating an ethnically homogeneous population in Bulgaria. The transition process has signalled the beginning of a new era during which citizens from all demographics have migrated to developed countries. The migrations that occurred following the transition process were primarily motivated by economic and social factors, as opposed to political motives, which were the primary factors behind the Forced Migration of 1989 and the preceding migrations. The representation of minorities and ethnic groups within the country, as well as citizens who have migrated abroad, has been the subject of a contentious and ambivalent situation as a result of the changes in the

Seyhan ŞEN*

*Dr., Bağımsız Araştırmacı

E-posta/E-mail:
seysen@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-1312-2520

Başvuru/Submitted: 16.09.2024

Kabul/Accepted : 29.09.2024

social forces and the political party system during the transition and EU processes. The 2009 elections marked the emergence of far-right and nationalist political parties as new partners in coalition administrations, indicating a new era. On the one hand, regulations have differentiated the right to vote and election based on the country of domicile of citizens and whether they hold a second citizenship. Consequently, authorities have implemented judicial processes and discourses that are in opposition to one another, with a particular emphasis on voting rights of citizens who reside in Türkiye. The present study explores the correlation between political representation and nationalism in Bulgaria within the theoretical framework of Europeanization, focusing on the political party system and the voting and election rights of citizens residing abroad.

Keywords: Europeanization, Bulgarian nationalism, Movement for Rights and Freedoms, Dual Citizenship, Migration.

Giriş

Bulgaristan'ın ulus-devlet olarak kurulduğu 1878'den itibaren kitlesel göç veren bir ülke olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde (McCarthy, 2022) ve Balkan Savaşları sırasında silahlı çatışmalar yoluyla nüfus hareketleri yaşanırken (Şimşir, 2013; Şimşir, 1989) 1923 sonrasında ise anlaşmalara dayalı gönüllü veya zorunlu göçler gibi farklı yöntemlerle kitlesel göçler devam etmiştir (Şimşir, 2010). Yakın zamana kadar kitlesel göçlerin çok büyük bir bölümünü Bulgaristan'da yaşayan Türk nüfus oluşturmuştur. Ülkenin kuruluş döneminden itibaren Bulgar nüfusun yaşadığı toprakların ülke sınırlarına dâhil edilmesi, ülke içerisindeki azınlıkların ve farklı etnik grupların nüfusunun ise mümkün olduğunca azaltılması yönünde milliyetçi bir politika izlenmesi bu göç hareketliliğinin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Bunun son örneği, ülkedeki Türklere ve diğer etnik gruplara yönelik asimilasyon ve zorla Bulgarlaştırma süreci sonunda gerçekleşen (Hacısalıhoğlu, 2012) ve Bulgaristan'ın sistematik homojenleştirme politikasının bir devamı olan ancak önceki göçlerden farklı olarak bir anlaşmaya bağlı olmadan zorunlu gerçekleşen 1989 göçüdür (Türkeş, 2012). Ülke tarihinde ve o dönem II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'daki en büyük kitlesel göç hareketi olarak kabul edilen bu olayda, 350.000 civarında Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmiştir (Şimşir, 2009).

1990'lar itibariyle ise, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri genelinde olduğu gibi, Bulgaristan'da da sosyalist rejimden kapitalizme geçişi ifade eden “geçiş süreci” ve Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinde yeni bir göç hareketi yaşanmıştır. Geçiş süreci, tüm kesimden vatandaşların ülke dışına göç ettiği yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Önceki göçler Türklere ve farklı etnik grupların ülke dışına çıkarılması için siyasi saiklerle yapılmış kitlesel hareketler iken, yeni dönemdeki göçler geçiş süreciyle başlayan ekonomik ve toplumsal nedenlerden kaynaklanmıştır.

Bulgaristan'da Türk ve Müslüman nüfusun ortaya çıkışı Bulgar ve Türk kaynaklarda tartışmalı bir konudur (Dimitrov, 2001: 5-6). Modern Bulgar devletinin kuruluşundan itibaren Türkiye'ye gerçekleşen göçler de bu tartışma konusundan bağımsız gelişmemiştir. Bazı çalışmalarda “asimilasyon politikası terminolojisinin (българските турци – Bălgarskite Turtsi)” sürdürüldüğü ve “Bulgaristan Türklerinin” Türkiye'ye göçünün Bulgar nüfusun göçü olarak adlandırıldığı görülmektedir (Kayapınar, 2012:102-103). Diğer bir ifadeyle, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden nüfusun Bulgar vatandaşı olduğunun Bulgar yönetimleri ve halkı tarafından unutulduğu yönünde bir yaklaşım sergilenmiştir (Zhelyazkova, 1998:11). Ayrıca Türkiye'ye göç edenlerin yaşadıkları psikolojik, sosyo-ekonomik ve kültürel uyum sorunlarına dikkat çekme çabasına girilmiştir. “Bulgar Türkleri” ve “Bulgar diasporası” olarak nitelendirilen Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türklerinin sorunlarının çözümü için Bulgar siyaseti ve sivil toplum kuruluşları tarafından daha fazla çalışma yapılması, Türkiye ile kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve Bulgar diasporasının haklarının savunulması gerektiği belirtilmiştir (Zhelyazkova, 1998:43).

İronik görünen bu durum pratikte, 1984-1985 dönemindeki sözde “Yeniden doğuş” asimilasyon politikasının Bulgaristan’da Türklerin yaşamadığı, bunların Osmanlı’nın Müslümanlaştırıldığı yerel halk iddiasının devamı olduğunu ve Bulgar vatandaşları vurgusunun öne çıkarıldığını göstermektedir. Geçiş dönemindeki bu yaklaşım komünist rejimde değiştirilen Türk isimlerin iadesi, eğitim ve kültürel hakların tanınması ve vatandaşlık düzenlemeleri gibi tartışmaların yaşandığı bir ortamda dile getirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, kuramsal olarak geçiş süreci ve AB adaylık döneminde Avrupalılaşma yaklaşımının kısa vadede etnik temelli milliyetçiliği öne çıkaran çevrelerin eleştirilerini ve süreçten duyduğu rahatsızlığı yönetmelerine imkân verdiğini, uzun vadede ise Bulgar milliyetçiliğinin azınlıklara ve etnik gruplara karşı bakış açısında temel bir kırılma ve değişim yaratmadığını göstermektir. Dahası AB üyeliği sonrasında Bulgar yönetimleri bir taraftan dünya genelindeki Bulgar diasporasına yönelik çalışmalar yaparken, öte yandan yurt dışına göç etmiş azınlık ve etnik grup mensubu çift vatandaşların siyasi temsiliyeti de tartışılmaya devam etmiştir. Bu çalışmada, kuramsal olarak “AB kamu politikası ve siyasetinde tanımlanan, birleştirilen ve yurtiçi söylem mantığına, kimliklere, siyasi yapılara ve kamu politikalarına derç edilen resmî ve gayri resmî kuralların, prosedürlerin, politika paradigmalarının, tarzlarının, ‘iş yapma şekillerinin’, ortak inanç ve kurallarının a) inşası, b) yayılması ve c) kurumsallaştırılması” süreci (Radaelli, 2003:30) olarak tanımlanan Avrupalılaşma yaklaşımı çerçevesinde siyasi parti sistemi ve milliyetçilik etkileşimi üzerinden bir analiz yapılmıştır.

1. Geçiş Sürecinde Toplumsal Güçlerin Dönüşümü ve Siyasi Temsile Etkisi

Geçiş süreci Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerindeki gibi Bulgaristan’da da sadece rejim değişikliğini beraberinde getirmemiş, aynı zamanda yaklaşık yarım asır boyunca rakip kapitalist sistemde yer alan Batı dünyası ile Doğu Avrupa ülkeleri arasında yeni ilişkiler tesis etme sürecini de başlatmıştır. Bazı çalışmalarda Avrupalılaşma ile eş anlamlı kullanılan (Balkır ve Soyaltın, 2018:8) Avrupa bütünleşme sürecinde Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa’nın geri kalanıyla siyasi, ekonomik ve askerî açıdan yeni ilişkilerin tesisi ve bağların inşasına çalışılmıştır. Dolayısıyla biri geçiş süreci, diğeri de bütünleşme süreci olmak üzere eş zamanlı gelişen ve birbirini besleyen bu iki süreç “çifte süreç” olarak da adlandırılmıştır (Turkes, 2004:13).

Bulgaristan’da 1990-2001 yılları siyasi ve ekonomik yönden birinci geçiş dönemi ve 2001-2009 yılları ise bütünleşme ve AB üyeliği yönünden ikinci geçiş dönemi olarak tanımlanmaktadır (Atasoy ve Alkar, 2018). 1989-1997 dönemini “tamamlanmamış geçiş”, 1997-2004 dönemini ise “gerçek geçiş” dönemi olarak tanımlayan çalışmalar da bulunmaktadır (Crampton, 2005:216-258). Bunların yanı sıra, 1990-1994 arası “anayasal düzenin ve idari yapının inşa edildiği kuruluş dönemi” (birinci dönem), 1994-2000 arasını kurumsallaşma ve dış yardımlar dönemi (ikinci dönem) ve 2000-2007 arasını da AB müzakere ve üyelik dönemi (üçüncü dönem) olarak sınıflandırılmaktadır (Bayramoğlu Özügurlu ve Gülpinar, 2020). Siyasiler ve halk arasında farklı görüşlere rağmen, geçiş dönemi temel olarak Jivkov yönetiminin sona erdiği 10 Kasım 1989 tarihinden NATO üyeliği (29 Mart 2004) ve AB üyelik imzasına (25 Nisan 2005) kadarki dönem olarak kabul edilmektedir (Popov, 2021:59).

Devlet ve toplum ilişkilerini temelden değiştiren çifte sürecin Balkanlarda iç ve dış önceliklerin yeniden tanımlanmasına neden olduğu kabul edilmektedir. Bulgaristan’da da komünist – antikomünist, Avrupa yanlısı – Rusya yanlısı ekseninde tarihsel siyasi mücadele sürmüştür, Bulgar siyasetinde milliyetçi eğilimler varlığını korumuştur ancak Avrupa-Atlantik yapılarına üye olma hedefi öne çıkmıştır (Shashko, 2006:197). Sistemsel ve jeopolitik açıdan kuruluşundan beri dış dünyaya bağımlı küçük bir ülke olan Bulgaristan Avrupa ülkelerini yakalama hedefi gütmüş ve büyük güçlerin bölge politikalarından etkilenmiştir. Bu durum merkez-çevre ilişkisinde ülkeyi küresel açıdan dezavantajlı yapmış, farklı dönemlerde büyük güçlerle farklı ilişkilere girdiği için önemli devlet kurumlarını oluşturamamış, Avrupa ülkeleri veya Sovyetler Birliği’nden (Rusya) ithal etmiştir. 1944 yılına kadar Almanya’nın, 1989’a kadar

Sovyetlerin, 1989 sonrasında ise AB'nin etki alanında kalmıştır. Küreselleşme baskısına karşı tek çıkar yol Avrupa-Atlantik yapılarına üyelik yönünde ülkede fikir birliği oluşmuştur (Prodanov, 2004:9-10).

1.1. Geçiş Sürecinde Sosyo-Ekonomik Koşullar ve Toplumsal Güç Değişimi

Geçiş sürecinde Doğu Avrupa ülkelerinde siyasi ve ekonomik gücün yeniden dağılımı yaşanmış ve değişen devlet-toplum ilişkilerinde eski “toplumsal güçlerin” (social forces) yerini yenileri almış veya eskiler kendilerini yeniden üretmiştir. Ülke içinde oldukça kırılğan, sosyo-ekonomik gücü olmayan ve yabancı kaynaklara bağımlı yapılar oluşmuştur. Toplumun en zayıf “alt sınıf”ları arasında azınlıklar ve yaşlı nüfus yer almış, gençler siyasetten kopmuş, iyi eğitilmişler ve mevsimlik işçiler yurt dışına göç etmiştir. Eğitimdeki ve sosyo-ekonomik koşullardaki eşitsizlikler toplum kesimleri arasındaki açığın büyümesine ve derinleşmesine neden olmuş ve gelişmiş ülkelere olan göçü arttırmıştır (Turkes, 2004:20-21). Benzer şekilde Bulgaristan'da da siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullarda bozulma, çok sık hükümet değişiklikleri, erken seçimler, geçiş hükümetleri, siyasal ve ekonomik hayata aktif katılım, totaliter rejimle olan bağlar, hiperenflasyon, tartışmalı özelleştirme hareketleri, para kurulu uygulaması (Gulde, 1999a, 1999b) ve ülke dışına göç gibi temel sorunlar öne çıkmıştır (Popov, 2021:59).

Mayıs 1989 – Mayıs 1990 döneminde yaklaşık 345.000 Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmiştir (Şimşir, 2009:457). Jivkov yönetiminin “büyük seyahat” adını verdiği olay tarihsel olarak Türkleri ülke dışına göçe zorlama politikasının devamı olmuştur. Tarım, inşaat, ulaştırma, altyapı ve hizmet gibi emek yoğun sektörlerde çalışan, devlet aygıtının ve karar alma süreçlerinin dışında tutulan Türklerin göç ettirilmesi ekonominin durmasına, hiperenflasyona ve ekonomik krizin derinleşmesine neden olmuştur (Dimitrova, 1994:400). Öte yandan, kitlesel göçün kısa vadede göçmenler üzerindeki olumsuz sosyo-ekonomik etkisinin ötesinde orta ve uzun vadede Türkiye'nin kalkınması için avantaj oluşturmuştur (Sunata, 2023).

Türk isimlerinin iadesi gibi düzenlemelerle baskıcı uygulamaların terk edildiği mesajı verilirken, yurt dışına göç eden iş gücünün geri getirilmesi amaçlanmıştır. Türkiye'ye göç eden yaklaşık 133.000 kişi geri dönmüş (Şimşir, 2009:459), ancak değişen devlet yönetimi ve ekonomik yapı nedeniyle eski rejim döneminde var olan iş alanları ve istihdam olanakları azalmış veya ortadan kalkmıştır. Bu durum bir taraftan siyaset kurumu ve toplumsal yapıda değişime neden olurken, diğer taraftan halkın geleceğe dair beklentilerinin azalmasına ve ülke dışına göçe neden olmuştur. Daha iyi bir yaşam sürme amacıyla olan genç ve üretken nüfustan yaklaşık 600.000 kişi yurt dışına yönelmiştir (Perlez, 1996).

1989 öncesinde kişi başı gelir sıralamasında 25'inci sırada olan ülkenin 2000'li yıllarda 75 basamak gerilediği, modern teknolojik üretimde geride kaldığı, tarımsal üretim kapasitesinin yarı yarıya düştüğü görülmüştür. 1987 yılında insani gelişmişlik endeksinde 27'nci sırada iken 2001'de 57'ye gerilemiş, eğitimde eşitsizlikler artmış ve beyin göçü nedeniyle nitelikli insan gücünün yarısı ABD'ye ve AB ülkelerine göç etmiştir. Ayrıca azalan nüfus ve nüfus artış hızındaki negatif büyüme nedeniyle yakın gelecekte etnik yapıda radikal değişim öngörülmüştür (Prodanov, 2004:20-25).

Bulgar yönetiminin AB üyelik müzakerelerinde ilk ve öncelikli konusu vatandaşlarının serbest dolaşımı olmuştur (European Commission, 1998:6). Aynı zamanda yurt dışına göç edenlerle bağları korumak için çift vatandaşlık uygulamasına geçilmiştir. Bu iki tedbir kısmen sonuç verse de istenen düzeyde geri dönüşü sağlamamıştır. Öte yandan, çift vatandaşlık ve AB üyelik imkânlarından faydalanmak isteyen ve özellikle Türkiye'ye göç etmiş olan Türkler ve etnik gruplar vatandaşlıklarını geri almıştır. Bu durum, bu kesimleri tarih boyunca tehdit gören ve sistematik kontrol altında tutmayı veya yurt dışına göç ettirmeyi hedefleyen politikada değişime yol açmış ve milliyetçi hareketlerin yükselişine etki etmiştir.

1.2. Oluşan Yeni Siyasi Parti Sisteminde Hak ve Özgürlükler Hareketinin Konumu

Modern Bulgar devletinin kuruluşundan beri çözüm aradığı temel meselenin etnik, dini ve kültürel çeşitliliğe sahip toplum yapısı ile yekpare bir Ortodoks-Hıristiyan ulus temelli devlet oluşturma fikri arasında bir denge kurma arayışı olmuştur. Geçiş süreci ve AB üyeliğiyle birlikte bir taraftan siyasi çoğulculuğa dayalı parti sistemi ve siyaset kurumu oluşturulmaya çalışılmış, diğer taraftan ise bireysel hak ve özgürlükler temelinde etnik ve kültürel farklılıkların kabulü ve azınlık haklarının korunması yönünde adım atılmıştır. Ancak Bulgar toplumunda sınırlı hoşgörüyle yaklaşılan "ötekiler" tam olarak kabul görmemiş, farklı etnik ve dini gruplar arasında günlük yaşamda toplumsal etkileşim ve ilişkiler siyasi meşruiyet tartışmaları ve psikolojik ayırım ekseninde sürmüştür (Triandafyllidou, 2011:73).

1991 Anayasası etnik ve kültürel haklar ile etnik ve dini temelli siyaset yasağı arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Tüm vatandaşların “kanun önünde eşit” olduğu, “ırk, ulusal veya sosyal köken, etnik öz kimlik, cinsiyet, din...” gibi nedenlerle ayrıcalık tanınması veya hak kısıtlaması yapılamayacağı (md.6) hükme bağlanmıştır. Din ve inanç hürriyeti kapsamında (md.13) hiçbir dinin uygulanmasının sınırlanamayacağı ve dini kurumların devletten ayrı olduğu vurgulanırken, “Doğu Ortodoks Hıristiyanlığı Bulgaristan Cumhuriyeti'nin geleneksel dini” olarak kabul edilmiş ve dinin siyasette kullanılması yasaklanmıştır. Ayrıca “ülkenin egemenliğine ve ulusal bütünlüğüne veya milletin birliğini bozmaya” yönelik oluşumlar, “ırksal, ulusal, etnik ve dinsel düşmanlığı tahrik edici” faaliyetler ve vatandaşların hak ve özgürlüklerine saldırı (md. 44) yasaklanmıştır. Öte yandan, herkesin “yasayla tanınan ve güvence altına alınan etnik kimliğine uygun olarak kendi kültürünü geliştirme hakkına sahip” olduğu (md.54) kabul edilmiştir. Siyasetin çoğulculuğa dayandığı, hiçbir parti veya ideolojinin devlete ait olmadığı, tüm partilerin vatandaşların siyasi iradesini temsil ettiği kabul edilmiş ve “etnik, ırk veya din temelli veya iktidarı zorla ele geçirmeyi amaçlayan” partilerin kurulması (md.11) yasaklanmıştır (Constitution of the Republic of Bulgaria, 1991).

1991 Anayasası aynı zamanda çok partili sisteme ve piyasa ekonomisine geçişin ilk adımını oluşturmuştur. Bulgar siyasetinin restorasyona girdiği geçiş döneminde Bulgar Sosyalist Partisi (BSP) devletteki hâkim konumunu sürdürmüştür. Muhalefet halk hareketleri ve sokak gösterileri üzerinden gelişme alanı bulmuştur. Muhalif kanadın başlıca aktörü olan Demokratik Güçler Birliği (DGB) içerisinde monarşi döneminin siyasi uzantıları, savaş döneminde ülke dışına kaçanlar, eski rejim döneminde sürgün veya mahkûm edilenler, Batı desteği ile gelişmekte olan liberal akımın temsilcileri gibi çeşitli kesimler yer almıştır. Bunların farklı siyasi görüşlere sahip olması ve kendi içlerinde rekabet etmesi muhalefetin güçlü bir iktidar alternatifi olmasını engellemiştir. Zamanla Bulgar siyasetinin devletin kuruluş döneminden miras aldığı çok sayıda siyasi partiden oluşan parçalı ve istikrarsız bir yapı oluşmuştur (Dimitrov, 2001:13). Bu durum Türklere ve diğer etnik gruplara ülke tarihinde ilk kez ayrı bir parti olarak temsil edilme fırsatı sağlarken, öte yandan siyasi lafazanlık ve nefrete dayalı söylem geliştiren aşırı hareketlere de imkân vermiştir.

Ülkenin Balkanlar'daki gibi bir çatışmaya sürüklenmemesi ve Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin (HÖH) siyasette yer alması bazı dış ve iç dinamiklerin sonucu olmuştur. Türkiye'nin komşu ülkelerdeki Türklerle ilgili daha pasif ve barışçıl bir tutum izlemesi en önemli dış etmen olmuştur (DeDominicis, 2011:454). Ayrıca Sovyetler Birliği'nin çöküşü eski rejimin önemli bir destekten yoksun kalmasına neden olmuş, Jivkov dönemi asimilasyon politikasının dünya genelinde tepki çekmesi de Bulgaristan Türklerine psikolojik üstünlük sağlamıştır. İç unsurlar arasında ise ülkenin siyasi ve sosyoekonomik koşullarındaki değişim ve buna bağlı olarak dönemin Bulgar yönetimlerinin çatışmadan uzak durmayı tercih etmesi yer almıştır. Eski rejim muhaliflerinin ve Avrupa yanlısı kesimlerin iç siyasetteki konumunu güçlendirme ihtiyacı öne çıkmıştır. HÖH'ün lider kadrosunun seküler bir politik söylem izlemesi ve İslamcı ya da Türkçü görünüm vermekten uzak durması ve 1989 göçüyle ülkedeki Türklerin azalması gerilimi

düşürmüştür (DeDominicis, 2011:441). Sıcak çatışmaya dönüşme de geçiş süreci siyasi ve toplumsal olarak gergin bir ortamda geçmiştir (Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Hacısalıhoğlu, 2012:14).

BSP ve DGB arasında iktidarın sürekli el değiştirdiği, siyasi istikrarın sağlanamadığı, demokratik yapıların ve ekonomik reformların başarılı olamadığı bir dönem olmuştur. Temel seçmen davranışının protesto oylar şeklinde sandıklara yansımış ve sürekli iktidar değişiklikleri yaşanmıştır. 1990 seçimleri özellikle BSP'nin demokratik parti hüviyetine kavuşturulmasına, 1991 seçimleri geçiş döneminin temel sorunlarının çözülmesine ve 1994 seçimleri hükümet ve yönetim meselelerine odaklanmıştır (Andonova, Zankina ve Shaleva, 2014).

Siyasi parti sistemi açısından ise 1994 seçimlerinin temel özelliği BSP ve DGB arasındaki rekabete dayanması ve tarafların karşılıklı olarak birbirlerini mağlup etme hedefine odaklanmış olmasıdır. Bunun siyasi söylemde karşı tarafın “siyaseten tasfiye edilmesi” şeklinde ifade edildiği ve önceliğin mümkün olan en geniş kapsamlı koalisyonu oluşturmak olduğu görülmüştür (Mitev, 1997:66). Azınlıklar ve etnik gruplar için doğurduğu sonuca bakıldığında, geçiş süreci ve AB adaylığı dönemi gibi geniş koalisyon kitlelerine ihtiyaç duyulduğu zamanlarda daha ılımlı bir siyasi yaklaşım sergilendiği görülmüştür.

BSP ve DGB arasındaki siyasi rekabetten yurt dışına göç eden vatandaşlarda payını almıştır. Meselenin bir yönünü sosyalist rejime geçişle birlikte yurt dışına kaçan veya sürgün edilen muhalifler ve el konulan mal varlıkları oluştururken, Bulgar milliyetçiliği için daha önemli görülen ve AB süreciyle daha fazla tartışılan konu Türkler ve diğer etnik gruplar olmuştur (Bulgarian News Agency, 2024). Monarşiyi kaldıran 1946 tarihli referandumun iptali meselesi Bulgar siyaseti açısından daha belirleyici ve yükselen milliyetçilikle yakından ilişkili olduğu, sağ siyasetin ve yönetimin yeniden tesisini sağladığı görülmüştür (Mitev, 1997:74).

1994 seçimini BSP hükümeti kazanmış ancak 1996 ekonomik krizi muhalefetin birleşmesine ve radikalleşmesine neden olmuştur. DGB öncülüğündeki protestolar Nisan 1997 erken seçimle sonuçlanmış ve DGB seçimi kazanmıştır. HÖH'ün üçüncü parti olmasıyla “etnik ayrışma” tartışması başlamıştır. Merkez-çevre modeline göre, temel seçmen kitlesinin ülkenin kuzey-doğu ve güney bölgelerinde kırsal kesimde yaşayanların oluşturması ve temel politik hedef olarak Türklerin ve Müslümanların kültürel ve dini haklarını savunması HÖH'ü üçüncü parti yapmıştır. Böylece “Bulgar etnik modeli” ortaya çıkmış ve etnik çekişmenin önüne geçmiştir (Stoychev, 2008:7). Ancak ileride görüleceği üzere aşırı çevreler modele karşı çıkmış ve açıkça hedef almıştır.

1991 Anayasasıyla bireylerin kültürel ve dini haklarının tanındığı, buna karşılık etnik temelli kolektif hakların yasakladığı kabul edilse de, HÖH'ün oy aldığı kesimlere bakılarak bir tanımlama yapılmaktadır. Ağırlıklı olarak Türklerin ve diğer etnik grupların desteğini alması nedeniyle etnik parti olduğu söylemi ve algısının diğer partiler ve siyasi rakipler kadar Bulgar entelijansiyası ve akademiyası tarafından da sürekli ve düzenli olarak işlenmiştir. Bu durum, etnik temelli milliyetçi söylem ve siyasi hareketlerin güçlenmesine ve radikalleşmesine neden olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası değerlendirmelerde Bulgar milliyetçiliği ile Doğu Avrupa milliyetçiliklerinin yükselişi arasında benzerlikler kurulmakta ve üç nedene bağlanmaktadır. Birincisi, 1989 sonrası milliyetçiliğin komünist rejim dönemindeki jargonundan sıyrıldığı ve yeni bir çıplaklık kazandığı savunulmaktadır. İkincisi, uluslararası statükonun değişmesi ve bölgede oluşan yeni büyük güç boşluğunun milliyetçi taleplerin milliyetçi söylem içerisinde gerçekleştirilmesi için adım atılmasını mümkün kıldığına dikkat çekilmektedir. Üçüncü ve en önemlisi de milliyetçilik ve etnisitenin derin ekonomik, sosyal ve kültürel transformasyon ve öfke dönemlerinde güçlü bir psikolojik etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır (Todorova, 1995:98).

1989 sonrasında Bulgar milliyetçiliğinin statükocu doğasının değişmediği, “Makedonya meselesi” ve “Türk sorunu” gibi iki hassas konuyla etkileşimini sürdürdüğü görülmüştür. Makedonya sorunu daha ziyade kültürel milliyetçilik içinde kalan ve ayrılıkçı bir tehlike olarak adlandırılmazken, “Türk sorunu” Bulgar milliyetçiliğinin kapsamını aşan, bölgesel güvenlik, küresel güvenlik, etnik azınlık statüsü, etnik azınlıkların korunması ve komşu ülkenin içişlerine karışma gibi farklı birçok konuyu barındıran bir mesele olarak görülmüştür (Todorova, 1995:98).

Türlere yönelik söylemleri içişlerine müdahale olarak gören Bulgar siyasetinin, Makedonya’ya yönelik tutumunu ve Makedonları Bulgar olarak görme anlayışını bir hak olarak görmesi çelişkili bir yaklaşım olarak görülmektedir (Kayapınar, 2012:115-116). Her iki meseledeki hassasiyetin tarihsel kaygılara dayandırıldığı ve Balkanlar’da yaşananlarla ilişkilendirildiği “Balkan korkusu” sendrom ve gerçeklik olarak nitelendirilmektedir. Balkanlar’daki uzun süreli istikrarsızlık, ayrılıkçı hareketlerin gelişmesi, sınırların yeniden şekillenmesi ve bölgenin Avrupa entegrasyonu dışında kalması korkusunun tarihsel sorunlar, demografik yapı ve ulusal psikoloji gibi unsurlar tarafından sürekli olarak beslendiği görülmektedir (Palchev, 2002:17). HÖH’ün temel politikası demokratikleşme, ulusal güvenlik ve ulusal azınlık haklarının ve özgürlüklerinin korunması şeklindeki üçlü sacayağına oturtulmuştur. Bunun İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme gibi uluslararası düzenlemelerle makro bir çerçevede desteklenmesi ve tüm toplumsal kesimlerin temel hak ve özgürlükler temelinde barışçıl biçimde temsil edilmesi hedeflenmiştir. “Bulgar etnik modeli” olarak anılan bu yaklaşımın Balkanlar’a model olması ve Avrupa bütünleşmesine katkı sunması beklenmiştir (Palchev, 2002:91-100).

Ancak “Türk sorunu” temelinde HÖH’ün varlığı olduğu görülmektedir. BSP, HÖH'e olan karşıtlığını ideolojik argümanlar yerine Türklerin partisi olduğu ve etnik temelli parti kurulamayacağı yönündeki anayasa hükmüne dayandırmıştır. BSP’nin bu tutumu iktidar mücadelesinde milliyetçilik kartını kullanması olarak yorumlanmıştır. Başlarda BSP karşıtları olarak ortaya çıkan ve daha sonra DGB şemsiyesi altında iktidara gelen muhalif partilerin ise yine HÖH karşıtı bir tutum izlediği ancak bunu daha ziyade ideolojik argümanlara dayandırdığı görülmüştür (Todorova, 1995:99). 1991 seçiminde oyların %7,5’ini alan HÖH’ün meclise giren üç partiden biri olması Bulgar siyasetindeki rahatsızlığı arttırmış ve Anayasa Mahkemesinde kapatma davası açılmıştır.

Adında, tüzüğünde veya temsil ettiği siyasi ilkelerde herhangi bir etnik ifade veya unsur bulunmamasına rağmen, temel hak ve özgürlükler noktasında azınlık haklarının savunulması ve temsilcilerinin büyük çoğunluğunun Türklerden oluşması gibi nedenler gerekçe gösterilerek HÖH’e karşı kapatma davası açılmıştır. 13 Temmuz 1991 tarihinde yürürlüğe giren yeni Anayasayla kurulan Anayasa Mahkemesi 3 Ekim 1991 tarihinde faaliyete geçmiş ve 8 Ekim 1991 tarihinde ilk olarak HÖH’ün kapatılma davasını ele almıştır. 7. Büyük Ulusal Meclisten 93 milletvekilinin imzasıyla açılan davaya, 13 Ekim 1991 tarihli seçimlerle göreve başlayan yeni Meclisten (36. Genel Kurul) 53 milletvekili 4 Kasım 1991 tarihinde ek imza vermiştir. Salt çoğunlukla karar alan 12 üyeli Anayasa Mahkemesinin 11 üyesi duruşmaya katılmış, 5 üye kapatma lehinde oy kullanırken, 6 üye red oyu vermiştir (Христов, 2014). 2014 yılında başlatılan imza kampanyası yeni bir davaya dönüşmemiş olsa da HÖH’e yönelik tartışma sürmüştür.

2. AB Üyeliği Sonrası Yükselen Milliyetçilik ve Siyaset Kurumuna Etkisi

Doğu Avrupa’ya yönelik AB genişleme süreciyle birlikte Bulgaristan 18 Aralık 1995 tarihinde üyelik başvurusunu yapmıştır (European Parliament, 2000). Kopenhag kriterleri çerçevesinde başvuruyu değerlendiren Avrupa Komisyonu 1997 Temmuz tarihli Görüş Belgesinde Bulgaristan’ın siyasi kriterlerle ilgili çalışmalar yapmasına rağmen henüz tam olarak yerine getirmedeğini, ekonomik kriterler doğrultusunda bazı gelişmeler sağladığını, bu nedenle

ilk genişleme dalgasında yer almaması gerektiğini belirtmiştir (European Commission, Secretariat-General, 1997).

AB üyeliğinin tehlikeye girmesi üzerine Nisan 1997 seçimlerinden galip çıkan ve 21 Mayıs 1997 tarihinde göreve başlayan Kostov hükümeti Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'yi 9 Ekim 1997 tarihinde imzalamıştır (Council of Europe, 2024). Böylece Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getiren Bulgaristan 12-13 Aralık 1997 tarihlerinde yapılan Lüksemburg Zirvesiyle birlikte adaylık statüsünü almıştır. Ulusal azınlık tartışmalarının ve Türklere yönelik siyasi saldırıların yeniden gündeme gelmesine rağmen, Avrupa bütünleşmesinin dışında kalma korkusunun ağır bastığı görülmüştür (Palchev, 2002:89). Kapatma davasının reddedilmesi HÖH'ün Bulgar siyasetinde var olmasını sağlarken, Çerçeve Sözleşme'ye taraf olunması varlığını sürdürme imkânı tanımıştır.

AB İlerleme Raporlarında Bulgaristan'da yaşayan Türklere yönelik düzenlemelerde görece daha fazla ilerleme kaydedildiği ve temel hak ve hürriyetler noktasında siyasi temsil sağlandığına vurgu yapılarak Romanların sosyal ve ekonomik koşullarının iyileştirilmesi ve Bulgar toplumuna entegrasyonu öne çıkarılan asıl konu olmuştur (European Commission, 1998:11). O dönemde Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya'da yaşayan Roman ve Müslüman topluluklar çok büyük ölçüde dezavantajlı ve toplumun genelinden dışlanmış olduğu rapor edilmiştir (Open Society Institute, 2002). Hal böyleyken yeni üye ülkelerden azınlık ve farklı etnik gruplardan ilave göçler almaları, hiçbir ülkenin arzu etmediği bir durum olmuştur. Diğer aday ülkeler gibi Bulgaristan'ın üyeliğinin ekonomik ve toplumsal etkilerinin en aza indirilmesi için Romanların Bulgar toplumuna entegre edilmesi hedefine odaklanılmıştır.

Bulgar siyasi eliti ve karar alıcılarının ise tarihten gelen küçük devlet olma kaygısını veya beka meselesini sürdürdüğü, ancak Avrupa entegrasyonuna engel olmayacak şekilde yönetme yolunu seçtiği görülmüştür. AB üyeliğinin siyasi, ekonomik ve toplumsal etkilerine rağmen kendi varlığını AB içerisinde korumayı tercih etmiştir. Bunun için Çerçeve Sözleşme'ye hiçbir şekilde ülkenin bölünmesine hizmet edecek biçimde kullanılamayacağı yönünde kayıt düşmüştür (Council of Europe, 1994). Ülkedeki farklı etnisitelere yönelik düzenlemeleri siyasi ve kolektif haklar kapsamının dışında tutarak meselenin kültürel alanda bireysel hak ve özgürlüklerle sınırlı kalmasını sağlamıştır. Öte yandan, AB üyeliğiyle birlikte yurt dışındaki Bulgar vatandaşlarının ülkeyle olan bağlarını korumaları ve yakın coğrafyada bulunan Bulgar kökenli topluluklarla olan ilişkileri geliştirmeye ve üyelikten azami seviyede istifade etmeye çalışmıştır.

2001 seçimlerinin galibi hızlı ekonomik büyüme ve AB üyeliği vaatlerini öne çıkaran II. Simeon Ulusal Hareketi (NDSV) olmuştur. DGB (%18) ve BSP (%17,5) oylarının iki katından fazlasını alan eski Çar Simeon Sakskoburggotski liderliğindeki NDSV, 240 sandalyeli parlamentonun yarısını kazanmıştır (Connolly, 2001). Seçimlerden birkaç ay önce kurulmasına rağmen aldığı %42'lik oy oranı, AB üyelik hedefinin temel motivasyon kaynağı olduğunun ve ülkedeki toplumsal güç dağılımındaki değişimin göstergesi olmuştur. Merkez sağda konumlanan NDSV ile liberal parti olarak tanımlanan HÖH'ün AB hedefi etrafında koalisyon hükümeti kurması AB reformları için elverişli bir ortam sağlamıştır. Aynı zamanda geçiş döneminin komünistler ve karşıtları şeklindeki iki kutuplu siyasi parti sistemi sona ermiştir (Stoychev, 2008:11).

24 Temmuz 2001 tarihinde kurulan koalisyon hükümeti NATO ve AB üyeliğe öncelik vermiştir (Национално Движение за Стабилност и Възход (НДСВ, 2024). 21 Kasım 2002 tarihinde Prag'daki NATO Zirvesinde üyelik daveti yapılan Bulgaristan 29 Mart 2004 tarihinde üyelik antlaşmasını imzalamış ve 1-2 Nisan 2004 tarihlerinde Brüksel'deki resmî katılım töreniyle NATO üyesi olmuştur. Aynı şekilde AB'ye Katılım Antlaşması 25 Nisan 2005 tarihinde Lüksemburg'da imzalanmış, 11 Mayıs 2005 tarihinde Bulgaristan Ulusal Meclisinde onaylanmış ve 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren resmen AB üyesi olmuştur. Haziran 2005 seçimlerinin

ardından 16 Ağustos 2005 tarihinde kurulan yeni Üçlü Koalisyon Hükümeti 27 Temmuz 2009 tarihine kadar görevde kalmıştır.

2.1. Bulgar Siyasetinde Aşırı Sağ ve Milliyetçi Partilerin Yükselişi

2005 seçimlerinde 5 parti ve 2 koalisyonun %4'lük seçim barajını aşmasıyla birlikte siyasetteki aktörlerin sayısı ve siyasi yelpazedeki çeşitlilik artmıştır. Bu dönemin en önemli gelişmesi aşırı sağ ve milliyetçi akımların ayrı bir parti olarak meclise girmesi olmuştur. Bulgar Halk Birliği (BNS) ittifakındaki Bulgar Ulusal Hareketi (VMRO-BND) ve Ataka'nın başı çektiği seçim koalisyonu etrafında toplanan aşırı sağcılar Bulgar siyasi hayatında dördüncü kol olarak yerlerini almıştır. 2005 seçimleri Bulgar siyasetinin ve parti sisteminin en istikrarsız dönemi olarak görülmektedir (Stoychev, 2008:13).

Bulgar siyasetinde aşırı milliyetçi hareketler, ilk kez meclise girdikleri 2001 seçimlerine kadar siyaset üzerinde kayda değer bir etkisi olmayan küçük ve marjinal partiler olarak görülmüştür (Anastasakis, 2001:18). Benzer bir görüşe göre, 1970'lere kadar uzanan ve asimilasyon süreciyle en üst seviyeye çıkan milliyetçi yaklaşımı besleyen başlıca unsurun Sovyet etkisini azaltma çabası olmuş ve Bulgarların diğer Slavlardan farklı bir Trakyalı etnisiteye sahip olduğu savı öne çıkarılmıştır. Devletin kuruluşundan itibaren gelen bu milliyetçi yaklaşımın aşırı sağcı hareketler için uygun zemin sağlamış ve diğer siyasi aktörleri milliyetçi çizgide hareket etme yönünde etkilemiştir (Stoychev, 2008:7-16). İlerleyen zamanda aşırı sağ ve milliyetçi akım sürmüş ve 2009 seçimlerinden itibaren hükümet ortaklığına kadar yükselmiştir.

Aşırı sağcı yükselişi "Bulgar etnik modeli"ne bağlayan çalışmalar, ikisinin gelişim aşamaları arasında ilişki kurmaktadır. Seçim dinamikleri ve siyasi mesajlar üzerine odaklanan çalışmaya göre aşırı sağcılar ve muhafazakâr partiler arasındaki rekabet ve etkileşim ülkenin siyasi geleceğini şekillendirmektedir (Cholakov, 2009). "Avrupa şüpheliği" yönünden inceleyen bir başka çalışma, Ataka'nın etnik temele dayalı milliyetçilik anlayışını Bulgaristan'ın AB üyeliği sonrasında özellikle 2007 ve 2009 yılları arasında güdülediğini göstermektedir. Yükselen milliyetçi anlayışın "AB'nin meydana getirdiği ekonomik ve siyasi uluslararasılaştırma örneğiyle açıklanamayacağını", zira Ataka'nın AB'ye karşı olmadığını, daha ziyade ulusal egemenlik haklarının ulusüstü bir yapı lehine terkedilmesine karşı çıktığını ve hükümetler arası bir yaklaşıma sahip olduğuna dikkat çekmektedir (Sygkelos, 2015).

Bulgaristan'daki aşırı sağcı hareketlerin siyasi söylemleri radikalleştirdiğini savunan bir başka çalışma, siyasi çeşitliliğin beklenen aksine ciddi biçimde zayıfladığını ve etnik birlik tasvirini güçlendirdiğini, siyasi erozyon ihtimalinin ortaya çıktığını ve farklı etnisiteler arasındaki ilişkilerin sorunlu doğasını görünür kıldığını ileri sürmektedir. Bulgar halkının AB üyeliğinden kaynaklanan beklentilerinin gerçekleşmemesinden duyduğu hayal kırıklığı ortamında azınlık karşıtı söylemlerin toplumdaki memnuniyetsizlikleri politize ettiği, böylece AB üyelik sürecinde ulusal gurur vurgusunun öne çıktığını iddia etmektedir (Kavalski, 2007:33).

HÖH'ü "etnik bölünmenin kurumsallaşması" olarak gören bir başka çalışma, HÖH'ün siyasi başarısının temelinde seçmenlerin büyük çoğunluğunun Türkler, Romanlar ve Pomaklardan oluşması gösterilmektedir. Kimliğin siyasallaşmasının etnik kimliğe dayalı çatışma potansiyelini arttırdığı, çatışma ihtimalini düşürmek için etnik bölünmenin kurumsallaştığı ve "emniyet sübabı" görevi üstlendiği savunulmaktadır. Böylece etnik kimliğin siyasallaştığı, fayda sağlamaya çalışan kesimler için meşru bir zemin oluşturduğu ve aşırı siyasi hareketlerin yükselmesine neden olduğu ileri sürülmektedir. Yolsuzluk iddiaları ve parti içi demokrasinin yetersizliği gibi gerekçeler üzerinden beslenen aşırı hareketlerin, diğer siyasi partiler için benzer iddiaları dile getirdiği ancak farklı bir mahiyete sahip olduğu ve siyasetin kartelleştigiğine dikkat çekilmektedir (Cholakov, 2016:153-154).

Esasen azınlıkların sosyal ve kültürel haklarını kullanmalarının yanı sıra etnik temelli referanslar olmaksızın siyasi hayata katılmalarını ve temsil edilmelerini ifade eden “Bulgar etnik modeli” karşıtı değerlendirmeler ağırlıklı olarak ekonomik veriler üzerinden yapılmaktadır. Batı tipi çok partili temsil ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinde özelleştirme ve yolsuzluklar konusundaki olumsuz gelişmeler başlıca nedenler arasında sayılmaktadır (Ghodsee, 2008).

Bulgar siyasetinde aşırı sağın yükselişinde iki unsurun daha etkili olduğu görülmektedir. İlki Bulgar siyasetinde geçmişten beri yaygın görülen ve adaylık sürecinde Avrupa Komisyonu İlerleme Raporlarının tümünde dikkat çekilen yolsuzluk meselesidir (European Commission, 2024). Bir bütün olarak siyaset kurumuyla ilgili olmasına rağmen sürekli ve bilinçli olarak azınlıklarla ilişkilendirilmeye çalışılmaktadır. İkincisi, azınlıklara ve etnik gruplara karşı ayrımcılık ve stereotipleştirme tutumunun eskiden beri varlığını sürdürmesidir. AB reformlarına rağmen ilerleme sağlanamadığı 2005 Raporunda belirtilmiştir. Bu durum ekonomik sorunların aşırı sağcı ve milliyetçi kesimler tarafından azınlık ve etnik grupların ötekileştirilmesi için sözde gerekçe oluşturduğunu göstermektedir.

Siderov’un sözde “savunmacı milliyetçilik” söylemi ülkedeki Türkleri doğrudan hedef almaktadır. Türklere tanınan haklara karşı 2003-2005 döneminde saldırgan tutum ve nefret dili kullanılmıştır. Ayrımcılıktan Korunma Kanununa istinaden açılan davada Sofya Şehir Mahkemesi Siderov’u “gelecekte etnik Türklere yönelik bu tür açıklamalarda bulunmaktan kaçınmaya” mahkûm etmiştir (Кърджали Хабер, 2008). Türk kökenli vatandaşın açtığı davaya rağmen etnik nefreti ve düşmanlığı körükleyen söylemlere karşı yeterli önlem alınmadığı görülmüştür. Karar metninde Siderov’un sözlerinin “geçmiş ve gelecek arasında bir kurgu” oluşturarak Bulgaristan’da yaşayan Türklere karşı “düşmanca ve tehditkâr bir ortam yarattığı” ifade edilmiş ancak bir yaptırım olmamıştır. Ataka’nın saldırgan söylemleri sona ermediği gibi, 2009 seçimlerinde oyları artmış ve verdiği destekle Bulgaristan’ın Avrupalı Gelişimi için Vatandaşlar (GERB) Partisi azınlık hükümeti kurulmasını sağlamıştır. Böylece “insan hakları, etnik gruplar arası ve dini hoşgörü ile ilgili toplumsal iklimin tamamen bozulmasına neden olmuş”, entegrasyon politikalarının uygulanması sınırlı kalmış ve “Bulgar toplumundaki bazı hassas gruplara karşı nefret, ayrımcılık ve şiddete teşvik” gibi hususlar cezasız kalmıştır (Кърджали Хабер, 2018).

2009 seçimleri sonrası verdiği röportajda Siderov, partisinin milliyetçilik anlayışını, ülkenin ekonomik sorunlarına bakışını, yeni hükümetin kurulması, azınlıklara ve diğer etnik gruplara karşı bakışı, ülke sorunlarına yaklaşımı, partileşme süreci ve kullanılan söylemler gibi birçok alanda görüşlerini açıklamıştır (Dikov, 2009). Azınlıklara ve etnik gruplara yönelik sürdürdüğü stereotipleştirme ve aşırı milliyetçi söylemlerinin ötesinde siyasette önemli bir eylem ve etki alanı oluşturmuştur. ‘Ataka’ (saldırı) adının Bulgar ordusunun 13 Mart 1913 tarihinde Edirne’ye yaptığı saldırıya dayandığını ve günümüzde Bulgar ulusunu savunmak için benzer ruh haline ihtiyaç olduğunu iddia etmiştir. Kendilerini “savunmacı bir saldırı” ve “savunmacı bir milliyetçilik” anlayışına sahip Bulgar ulusunu koruyan “vatansever” milliyetçiler, hareketlerini de “Bulgarianism” olarak adlandırmıştır. Etnik çatışma tehdidinin ülke dışından geldiğini iddia ederek Türkiye’yi işaret etmiş, ülkedeki Türkleri Osmanlı’dan kalan Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olarak tanımlamıştır. HÖH’ün anayasaya aykırı bir parti olduğunu, Bulgar etnik modelinin bir “Avrupa modeli olmadığını ve bu nedenle HÖH’ün yürütmenin dışında kalmasını istediklerini” belirtmiştir.

2.2. 2009 Seçimleri ve Yurt Dışında Kullanılan Oylar Meselesi

2009 seçiminde meclisteki sandalyelerin %48,7’sini alan GERB’e %8’ini alan Ataka’nın destek vermesiyle kurulan azınlık hükümeti tek başına yasama imkânı bulmuştur. 2005-2009 döneminin üçlü koalisyon hükümetine yönelik yaygın yolsuzluk, kayırmacılık ve patronaj iddiaları gündeme gelmiştir (Kolarova ve Spirova, 2011:922-923). Yeni hükümet, Avrupa

fonlarının kötüye kullanılması ve AB ile ilişkilerin bozulmasından sorumlu tuttuğu üçlü koalisyon hükümetinin uygulamalarından kopacağı taahhüt etmiştir (ГЕРБ, 2009b). Bunu siyasi manevra alanı olarak kullanan yeni hükümet azınlıkların ve etnik grupların siyasetteki rolünü yakından ilgilendiren seçim mevzuatı değişikliği yapmıştır.

1991'deki kapatma davasından itibaren sürekli tartışma konusu olan HÖH'ün aldığı oylar meselesi AB üyeliği sonrasında da devam etmiştir. Özellikle Türkiye'ye göç etmiş ve Bulgar vatandaşlığını sürdüren seçmenlerin 2009 seçiminde Türkiye'de kullandıkları oylar dava konusu olmuştur. Seçimlerden 10 gün önce GERB'in resmî açıklamasında yurt dışında ve Türkiye'de yapılacak oy verme işlemlerinin demokratik olmayan bir ortamda gerçekleşeceği ve güvenliğinin garanti edilemeyeceği iddia edilerek karşı çıkmıştır (ГЕРБ, 2009a).

Düzen, Hukuk ve Adalet Partisi (RZS) tarafından Anayasa Mahkemesinde açılan dava sonucunda Türkiye'de kullanılan toplam 90.000 oydan 18.358'i geçersiz sayılmıştır. Seçim kanununa (md. 37) göre, seçim günü dilekçe vererek oy kullanmak mümkün olmasına (Закон за избиране на народни представители УКАЗ № 82, 2001) rağmen, seçim hazırlıkları döneminde dilekçe veren seçmenlerin oy kullanmadığı, oy kullananların seçim günü listelere kaydedildiği, sandık kurulması için gerekli olan 100 imza şartının her sandık için sağlanmadığı, bazı seçmen imza listelerinde sandık kurulu başkan ve üyelerinin imzalarının bulunmadığı gibi gerekçeler kararda yer almıştır (Желева, 2010). Karar sonucunda HÖH mecliste bir sandalye kaybederken GERB, RZS ve "Mavi koalisyon" birer sandalye kazanmış ve meclise üç yeni milletvekili katılmıştır (Колева, 2010). Karara itiraz eden HÖH önce Anayasa Mahkemesine temyize gitmiş, ardından da АІНМ'ye başvurmuştur (Дневник, 2010).

2011 yılında tüm seçimler tek bir kanunda toplanmıştır (Изборен кодекс УКАЗ № 13, 2011). Yerel seçimlerde oy kullanabilmek için son 12 ay, Avrupa Parlamentosu seçimleri için son 3 ay yurt içinde veya bir AB ülkesinde ikamet şartı getirilmiştir. Cumhurbaşkanı adaylığı için son 5 yıl, Avrupa Parlamentosu adaylığı için son 2 yıl ve yerel seçimler için son 12 ay yurt içinde ikamet etme şartı getirilmiştir. Yeni düzenlemenin iktidar lehine sağlayacağı yararın ötesinde azınlıkların siyasi temsilini sınırlayıcı etkisine dikkat çekilmiştir (Kolarova ve Spirova, 2011:922-928). Sonrasında Anayasa Mahkemesi kararıyla ikamet şartı süreleri düşürülse de milliyetçi etkiyi sembolize etmesi, AB üyeliği sonrasında yurt dışında yaşayan çift vatandaşların seçme ve seçilme haklarının sınırlandırılması ve siyasi etkilerinin azaltılması yönüyle farklı bir aşamaya geçildiğini göstermiştir.

Aşırı milliyetçi hareketler siyasi gücünü ve Avrupa Parlamentosundaki varlığını korumuştur. 2005 seçiminde yükselişe geçen Siderov 2006 Cumhurbaşkanlığı seçiminde en fazla oyu alan ikinci aday olarak katıldığı ikinci tur seçimlerde oyların %25'ini almış ve aşırı sağın "altın çağı" yaşanmıştır (Cholakov, 2018:104). 2014-2016 dönemindeki yerel, genel, Cumhurbaşkanlığı ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde Vatansız Cephe ve Birleşik Vatansızlar ittifakının öne çıkması aşırı sağın siyasetteki ağırlığının aldığı oy oranının ötesinde olduğunu göstermiştir.

2021 yılındaki üç erken seçim ve Cumhurbaşkanlığı seçiminde Türkiye'de kullanılan oylar yeniden tartışma konusu yapılmıştır. Yolsuzluk iddialarıyla başlayan gösteriler siyasi çekişmeye dönüşmüş ve GERB hükümetinin istifasıyla sonuçlanmıştır. 2021 Nisan ve Temmuz seçimlerinden sonuç alınmayınca 2021 Kasım Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte üçüncü kez erken seçim yapılmıştır. İlk kez kendi adayını çıkararak HÖH'ün Genel Başkanı Mustafa Karadayı'nın oyların %11,57'sini alarak üçüncü olması, Partinin de oyların %13'ünü alarak 34 milletvekili çıkarılması tekrar tartışma konusu olmuştur. Yurt dışı oyların yarıya yakınına oluşturan Türkiye'deki yaklaşık 80.000 oy, Türk makamlarının seçimlere etki ettiği iddialarına neden olmuştur. Bulgar İçişleri Bakanı Boyko Raşkov, İzmir'de bir seçim çevresinde 1.500 oy kullanılmış olmasını örnek vererek katılımın ve oy oranının yüksek olmasını Türk medyasının çalışmalarına bağlamıştır. Bu açıklamalar üzerine Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçisi Türk

Dışişlerine çağrılmış ve Türkiye'deki Bulgaristan vatandaşlarının oy kullanma sürecinin siyasi malzeme olarak kullanılmaması yönünde diplomatik nota verilmiştir (Buyuk, 2021).

Hâlihazırda seçme hakkının yerel ve Avrupa Parlamentosu seçimleri için ikamet şartına bağlı olarak sınırlı biçimde kullanılabilirdiği, seçilme hakkının ise kısıtlandığı görülmektedir. Anayasa'ya göre (md.42) 18 yaşını dolduran her vatandaş seçme hakkına sahipken, milletvekili, başbakan ve bakan olabilmek için 21 yaşını doldurmak ve "başka bir vatandaşlığa sahip olmamak" (md.65) gerekmektedir. Dolayısıyla, çift vatandaş olanlar oy kullanabilmekte, ancak aday olamamaktadır. Aynı şekilde Cumhurbaşkanı adaylığı için 40 yaşını tamamlamak, "doğuştan Bulgar vatandaşı" olmak ve seçimden önceki 5 yıl ülkede ikamet etmiş olmak (md.93) gerekmektedir.

2023 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle "başka ülkenin vatandaşı olmama" şartı kaldırılmış, bakanlar kurulu üyeleri için ikamet şartı aranmazken milletvekili adayları için seçimlerden en az 18 ay önce ülkede ikamet etme şartı aranmıştır. Ancak değişikliğin iptali için Anayasa Mahkemesine dava açılmış ve yurt dışındaki vatandaşların siyasi temsili yeniden tartışmaya açılmıştır (BNR, 2023).

Sonuç

1989 zorunlu göçünün ardından Bulgaristan'daki çifte süreç toplumsal güçlerin yeniden dağılımı ve siyasi parti sisteminin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Siyaset kurumundaki değişim, HÖH'ün yeni bir siyasi aktör olmasına ve azınlıkların ve etnik grupların çok büyük oranda desteğini almasına imkân vermiştir. Milliyetçi çevrelerde rahatsızlık oluşturan bu durum siyasi meşruiyet tartışmalarına neden olmuştur. AB üyeliği sonrasında yükselen ve iktidar ortağı olan aşırı sağcı ve milliyetçi çevrelerin etkisiyle bu rahatsızlık en üst seviyeye çıkmıştır. AB üyelik sürecinde hükümet ortağı olan HÖH'ün artan siyasi rolünün üyelik sonrasında zayıflatılması yönünde çabalar yoğunlaşmıştır. Bir taraftan seçme ve seçilme hakkına ilişkin kapsamlı ve ikamet şartına bağlı farklılaştırıcı düzenlemeler yapılırken, diğer taraftan özellikle Türkiye'de kullanılan oylara karşı itirazlar ve yargı süreçleri işletilmiştir. Bu durum yurt dışına göç etmiş ve orada yaşayan vatandaşların ülkeyle olan bağlarını sürdürmeye çalışan Bulgar yönetimlerinin milliyetçilik ekseninde ikilem yaşadığını göstermiştir. Bir taraftan siyasi saikler ve milliyetçi yaklaşımın ürünü olarak geçmişte yaşanan göçler ile küreselleşme ve Avrupalılaşma etkisiyle sosyo-ekonomik yapının değişimine bağlı olarak yaşanan göçler aynı potada ele alınırken, diğer taraftan azınlık ve farklı etnik grupların siyasetteki rolünü zayıflatma çabasına girilmiştir. Yurt dışındaki vatandaşların seçme ve seçilme hakkı ve siyasi temsilinde süren bu ikilemin kısa vadede çözüme kavuşması kolay görünmemektedir. Toplumsal ve kültürel farklılıkları ülkenin geleceği için bir tehdit olarak görme eğiliminin sürmesi, yurt dışındaki vatandaşlara yönelik politika ve uygulamalarda etnik temelli ayrışma ve olumsuz etki etme potansiyelini arttırmaktadır. Orta ve uzun vadede demokratik anlayışın ve siyasetin güçlenmesi ve yurt dışındaki vatandaşlarla toplumsal bütünleşmenin sağlanabilmesi için birleştirici ve bütünleştirici bir anlayışın hâkim olmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Dahası Bulgar vatandaşlığı için başvuran ve kabul edilen Bulgar kökenlilerin yakın gelecekte iç siyasette yaşanan tartışmalara dâhil olacağını söylemek mümkündür. Aynı şekilde komşu ülkelerle olan ilişkilerin de bu politikadan etkilenmeyeceği ve tarihten gelen çözümlenmemiş meseleleri yeniden gündeme taşıyacağını öngörmek zor değildir.

Kaynakça

- Anastasakis, O. (2001). Post-Communist Extremism in Eastern Europe: The Nature of the Phenomenon. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 1(2), 15-26.
- Andonova, V., Zankina, E. ve Shaleva, Y. (2014). Determinants of Bulgarian outward foreign direct investment. M. T. T. Thai ve E. Turkina (Ed.), *Internationalization of Firms from Economies in Transition: The Effects of a Politico-Econo Paradigm Shift* içinde (ss. 145-173). HEC Montréal, Canada: Edward Elgar Publishing Limited.
- Atasoy, E. ve Alkar, E. (2018). Bulgaristan Müslümanlarını Derinden Etkileyen Yeniden Doğuş Sürecinin Geçiş Döneminde Sorgulanması ve Yargılanması. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(2), 54-65.
- Bayramoğlu Özuğurlu, S. ve Gülpınar, T. (2020). Geçiş Sürecinde Bulgaristan'da Kamu Yönetimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(1), 259-278.
- Bulgar Ulusal Radyosu (BNR). (2023, 19 Aralık). Çifte vatandaşlar da bakan ve milletvekili olabilecek. <https://bnr.bg/tr/post/101924375/cifte-vatandaslar-da-bakan-ve-milletvekili-olabilecek> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Bulgarian News Agency (BTA). (2024, 4 Haziran). 26 Years Ago Today, Constitutional Court Declares Unconstitutional 1947 Law on Nationalization of Royal Real Estates. <https://www.bta.bg/en/news/archives/683603-26-years-ago-today-constitutional-court-declares-unconstitutional-1947-law-on-n> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Buyuk, H. F. (2021, 19 Kasım). Turkey Rejects Claims it Interfered In Bulgaria's Elections. *Balkaninsight*. <https://balkaninsight.com/2021/11/19/turkey-rejects-claims-it-interfered-in-bulgarias-elections/> (Erişim Tarihi: 01.08.2019).
- Cholakov, P. (2009). The Bulgarian Populist Radical Right: Representatives, Origins, Ideology, Development and Prospects. *Sociological Problems*, (special issue), 141-158.
- Cholakov, P. (2016). The Ethnic Underclass: The Paper Tower of Roma Integration in Bulgaria. *Sociological Problems*, (special issue), 152-172.
- Cholakov, P. (2018). *Ethnic Entrepreneurs Unmasked: Political Institutions and Ethnic Conflicts in Contemporary Bulgaria*. Soviet and Post-Soviet Politics and Society. ibidem Press.
- Connolly, K. (2001, 20 Haziran). Once upon a time in Bulgaria. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2001/jun/20/worlddispatch.kateconnolly> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Constitution of the Republic of Bulgaria. (1991). <https://www.parliament.bg/en/const> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Council of Europe. Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS No. 157) (1994). <https://www.coe.int/en/web/conventions/cets-number/-abridged-title-known?module=treaty-detail&treatynum=157> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Council of Europe. (2024). National Minorities (FCNM) Country-specific monitoring: Bulgaria. <https://www.coe.int/en/web/minorities/bulgaria> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Crampton, R. J. (2005). *A Concise History of Bulgaria* (Second edition.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- DeDominicis, B. E. (2011). The Bulgarian ethnic model: Post-1989 Bulgarian ethnic conflict resolution. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 39(3), 441-460.
- Dikov, I. (2009, 26 Haziran). Bulgaria Nationalist "Ataka" Party Leader Siderov: I Can't Be Follower of Hitler", Interview with Volen Siderov, leader of Bulgaria's nationalist "Ataka" ("Attack") party. *Novinite*. <https://www.novinite.com/articles/105072/Bulgaria+Nationalist+%22Ataka%22+Party+Leader+Si+derov%3A+I+Can%27t+Be+Follower+of+Hitler> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Dimitrov, V. (2001). *Bulgaria, The Uneven Transition*. London and New York: Routledge.
- Dimitrova, D. (1994). The Influence of Command Style Administration on Ethnic Conflict in Bulgaria. R. F. Farnen (Ed.), *Nationalism, Ethnicity, and Identity: Cross National and Comparative Perspectives* içinde (ss. 395-402). New Brunswick, N.J; London, UK: Transaction Publishers.

- Ersoy-Hacısalihioğlu, N. ve Hacısalihioğlu, M. (Ed.). (2012). *89 GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED).
- European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG). (1998). *1998 Regular Report from the Commission on Bulgaria's Progress Towards Accession (Bulgaria Regular Report 1998)*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-1998_en (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- European Commission, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). (2006). *Strategy and Reports—Previous documents*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/strategy-and-reports/strategy-and-reports-previous-documents_en?f%5B0%5D=oe_publication_countries%3Ahttp%3A/publications.europa.eu/resource/authority/country/BGR (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- European Commission, Secretariat-General. (1997). *Commission opinion on Bulgaria's application for membership of the European Union* (s. 116). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Parliament. (2000, 25 Eylül). *Bulgaria and the Enlargement of the European Union, Briefing No 6*. https://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/6a3_en.htm (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Ghodsee, K. (2008). Left Wing, Right Wing, Everything: Xenophobia, Neo-totalitarianism, and Populist Politics in Bulgaria. *Problems of Post-Communism*, 55(3), 26-39.
- Gulde, A.-M. (1999a). The Role of the Currency Board in Bulgaria's Stabilization. *Finance and Development*, 36(3). <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1999/09/gulde.htm> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Gulde, A.-M. (1999b, Eylül). The Role of the Currency Board in Bulgaria's Stabilization. IMF Policy Discussion Paper 99/3 (Washington: International Monetary Fund). <https://www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/1999/pdp03.pdf> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Hacısalihioğlu, M. (2012). “89 Göçü” İle İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları. N. Ersoy-Hacısalihioğlu ve M. Hacısalihioğlu (Ed.), *89 GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde (ss. 31-74). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED).
- Kavalski, E. (2007). “Do Not Play with Fire”: The End of the Bulgarian Ethnic Model or the Persistence of Inter-Ethnic Tensions in Bulgaria? *Journal of Muslim Minority Affairs*, 27(1), 25-36.
- Kayapınar, A. (2012). Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığına Etkileri. N. Ersoy-Hacısalihioğlu ve M. Hacısalihioğlu (Ed.), *89 GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde (ss. 99-120). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED).
- Kolarova, R. ve Spirova, M. (2011). Bulgaria. *European Journal of Political Research*, 50(7-8), 922-928.
- McCarthy, J. (2022). *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mitev, P. (1997). The party manifestos for the Bulgarian 1994 elections. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 13(1), 64-90. doi:10.1080/13523279708415332
- Open Society Institute. (2002). *Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection*. EU Accession Monitoring Programme. https://www.opensocietyfoundations.org/publications/monitoring-eu-accession-process-minority-protection#publications_download (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Palchev, I. (2002). *Ahmed Dogan and the Bulgarian Ethnic Model*. (M. Pencheva, Çev.) Balkan Politicians. Bulgarian Diplomatic Review, National Museum of Bulgarian Books and Poligraphy.
- Perlez, J. (1996, 28 Ekim). Looted by Its Own Officials, Bulgaria Faces the Day of Economic Reckoning. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1996/10/28/world/looted-by-its-own-officials-bulgaria-faces-the-day-of-economic-reckoning.html> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Popov, N. (2021). From totalitarianism to democracy in Bulgaria. *Revista Ciencias de la Documentación*, 7(2), 57-62. <https://www.cienciasdeladocumentacion.cl/index.php/csdoc/article/view/163> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Prodanov, V. (2004). *Bulgaria in Global Processes*. New York: Global Scholarly Publications (GSP).

- Shashko, P. (2006). In search of Bulgaria's new identity: The role of diplomacy, 1989-2005. B. K. Blitz (Ed.), *War and change in the Balkans: Nationalism, conflict and cooperation* (ss. 195-223). 1. Pub. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Stoychev, S. P. (2008). Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects. *CEU Political Science Journal*, 3(1), 2-24.
- Sunata, U. (2023). *Türkiye'de Balkanlar*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Syggelos, Y. (2015). Nationalism Versus European Integration: The Case of Ataka. *East European Quarterly*, 43(2-3), 163-188.
- Şimşir, B. N. (1989). *Rumeli'den Türk Göçleri (Emigrations Turques des Balkans, Turkish emigrations from the Balkans)* (C. 1-3). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2009). *Bulgaristan Türkleri (Genişletilmiş 2. Baskı.)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Şimşir, B. N. (2010). *Cumhuriyetin ilk yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler*. Ankara: Terazi Yayıncılık.
- Şimşir, B. N. (2013). *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri: Kırımlar-kayımlar-göçler (1821-1913)*. Ankara: Terazi Yayıncılık.
- Todorova, M. (1995). The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism. *Eastern European nationalism in the twentieth century* içinde (ss. 55-102). Lanham, Md: American University Press.
- Triandafyllidou, A. (2011). *Addressing Cultural, Ethnic & Religious Diversity Challenges in Europe: A Comparative Overview of 15 European Countries* (No: ACCEPT PLURALISM Working Paper 2) (s. 173). Florence: European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies. www.accept-pluralism.eu and www.eui.eu/RSCAS/ (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Turkes, M. (2004). The Double Process: Transition and Integration and Its Impact on the Balkans. P. Mitev ve J. Riordan (Ed.), *Towards Non-violence and Dialogue Culture in Southeast Europe* içinde (ss. 13-28). Sofia: Iztok-Zapad Publishing House.
- Türkeş, M. (2012). 1989 Göçü Nasıl Konumlandırılabilir ve Sistematik midir? N. Ersoy-Hacısalıhoğlu ve M. Hacısalıhoğlu (Ed.), *89 GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde (ss. 591-602). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED).
- Zhelyazkova, A. (1998). The Social and Cultural Adaptation of Bulgarian Immigrants in Turkey. *Between Adaptation and Nostalgia: The Bulgarian Turks in Turkey* içinde (ss. 11-44). Sofia: International Center for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR).
- Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). (2009a, 25 Haziran). Становище относно гласуването на българите в чужбина. *Становища и позиции*. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-stanovishte_otnosno_glasuvaneto_na_balgarite_v_chujbina-6091.html (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). (2009b, 14 Temmuz). Цветан Цветанов: Откриваме нова страница в историята на България. *Становища и позиции*. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-cvetan_cvetanov_otkrivame_nova_stranica_v_istoriyata_na_balgariya-6616.html (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Дневник (Dnevnik). (2010, 8 Eylül). ДПС съди България в Страсбург заради парламентарния вот през 2009 г. (Обновена). https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/09/08/957164_dps_sudi_bulgariia_v_strasburg_zaradi_parlamentarniia/ (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Желева, П. (2010, 16 Şubat). Конституционният съд за изборите в Турция: Нарушения навсякъде, годни за касиране—18 358 гласа. *Дневник (Dnevnik)*. https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/02/16/859344_konstitucionniiat_sud_za_izborite_v_turciia/ (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Закон за избиране на народни представители УКАЗ № 82. *Държавен вестник* (13.04.2001, бр.37). <https://lex.bg/laws/ldoc/2135182336> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Изборен кодекс УКАЗ № 13. *Държавен вестник* (28.01.2011, бр.9). <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=43535> adresinden erişildi.

- Колева, Ю. (2010, 4 Mart). ДПС призова главния прокурор да придвижи жалбите им за изборите в Турция. *Дневник (Dnevnik)*.
https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/03/04/868094_dps_prizova_glavniia_prokuror_da_pridviji_jalbite_im/ (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Кърджали Хабер (Kırcaali Haber). (2008, 9 Nisan). *Осъдиха Волен Сидеров за антитурски изявления*.
<https://kircaalihaber.com/bg/svyat/osadiha-volen-siderov-za-antiturski-izyavleniya> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Кърджали Хабер (Kırcaali Haber). (2018, 25 Nisan). *Bulgaristan Helsinki Komitesi: Bulgaristan'da ifade özgürlüğünde ciddi kötüleşme var*. <https://kircaalihaber.com/bulgaristan/bulgaristan-helsinki-komitesi-bulgaristanda-ifade-ozgurlugunde-ciddi-kotulesme-var> adresinden erişildi.
- Национално Движение за Стабилност и Възход (НДСВ). (2024). История на НДСВ.
<https://ndsv.bg/istoria-na-ndsv/> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Христов, Ю. (2014, 18 Ekim). Как се опитаха да забранят ДПС през 91-ва и не успяха. *OFFNews*.
<https://offnews.bg/razsledvane/kak-se-opitaha-da-zabraniat-dps-prez-91-va-i-ne-uspiaha-405116.html> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).